
JOAN VENY

LEUCONÍQUIA
I CULTURA POPULAR

*A l'amic Jesús Tusón,
en el seu seixantè aniversari*

1. Per a la confecció del *Qüestionari* de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català*, a càrrec d'Antoni M. Badia i de mi mateix (Badia, Pons & Veny 1993), a més de tenir en compte els qüestionaris d'altres atlas, especialment dels més propers territorialment (Gascunya, Andalusia, Aragó, Navarra i la Rioja), el coneixement de la realitat lingüística pròpia ens va impulsar a incloure algunes preguntes que jutjàvem interessants i que, en general, no apareixien en altres obres de cartografia lingüística. Per exemple, el contacte de llengües realitzat en el nostre domini convidava a introduir, al costat del concepte 'lleixiu (de preparació casolana)', el 'lleixiu (preparat químicament)', de resultats tan atractius des d'un angle semàntic i geolingüístic (Veny 1994). Semblantment, i en relació amb la cultura popular, vàrem creure oportú d'incorporar al *Qüestionari* el concepte 'mentides' o taquetes blanques de les ungles, respecte a les quals, com veurem, els parlars populars s'han mostrat especialment frondosos, sigui atribuint-li uns significats, sigui generant-ne unitats lèxiques. És indubtable que ambdós casos ofereixen un interès lingüístic i antropològic, que tractaré de posar en relleu en aquest estudi.

EL NOM CIENTÍFIC

2. Aquest descoloriment parcial de l'ungla s'anomena en terminologia mèdica *leuconíquia*, concretament *leuconíquia puntejada*, per a diferenciar-la de l'*estriada*, que es manifesta en forma de ratlles (*DEM*). Es tracta d'un terme savi compost dels mots grecs *leucos* 'blanc' i *onyx* 'ungla' i que tindria, segons l'esmentat *DEM*, els congèneres cast. *leuconiquia*, fr. *leuconychie*, it. *leuconichia*, al. *Leuconychie*, ang. *leuconychia*, que tanmateix no apareixen en els diccionaris no especialitzats d'aquestes llengües (tret del portuguès on Ferreira recull *leuconíquia*). En canvi, els sinònims catalans *albugo* (pres del mateix mot llatí, format sobre *albus* 'blanc') i *selenosi* (format sobre el grec *selene* 'lluna') (*DEM*) sí que els trobem en altres llengües romàniques: fr. *albugo* (i *albugine*), aplicat primer a la taca blanca de la còrnia de l'ull i després estès a la de les ungles (Rey, Robert); it. *albugine*; cast. *albugo*, *selenosis* (*DRAE*, Moliner); port. *albugo*, *albugem*, *selenose* (Ferreira, Figueiredo). El cat. *selenosi* ja apareix en el Labèrnia de 1888 (s.v. *selenossis*).

Aquests termes no s'han de confondre amb la zona blanca, còncaua, situada a l'arrel de l'ungla, que s'anomena *lúnula unguial* (*DEM*); respostes de l'*ALDC*, com *creixents*, *llunes* (cf. 4 C, b) podrien obeir a una confusió amb aquest altre significat.

CAUSES

3. Fins ara no s'han trobat les causes de l'aparició de la leuconíquia. Per a uns es deuria a trastorns de la nutrició («troubles nutritifs» *TLF* s.v. *albugo*); per a d'altres, seria deguda, en certes ocasions, «a petites bombolles d'aire entre l'ungla i el seu llit» (*DEM*). La saviesa popular la relaciona amb la presència de calç (Ontinyent) (*ALDC*).

TIPOLOGIA

4. Proposo aquesta classificació de base onomasiològica i antropològica, a partir dels materials fornits per l'*ALDC* (*Qüestionari*, pregunta 126):

- A. De caire negatiu.
- B. De caire positiu.
- C. De caràcter descriptiu.

Per a la distribució geolingüística dels significants i creences, vegeu el mapa¹ (en el mapa 1 es consigna el nom de cada localitat).

- A. De caire negatiu.

(1) On s'han representat les respostes relatives a una creença ('senyal de mentida', 'senyal d'alegria', etc.) i les que han cristal·litzat en una formulació lèxica (*mentida*, *alegria*, *regal*, etc.).

1) Relació amb les mentides presumiblement dites per l'individu (Perpinyà, Roses, Camallera, Cruïlles, Guardamar, Ciutadella, Maó, Migjorn Gran, Felanitx, Palma de Mallorca, Pollença, Santanyí). Es pot arribar a una lexicalització de la suposada creença: cada taca rep el nom de *mentida* (Aiaró, Estagell, Jóc, Montoriol, Mossot, Prats de Balaguer, Prats de Molló, Sant Cebrià, Lluçmajor, Sóller) o *mentira* (l'Alguer, Tàrbena, Fraga) (cf. 6 A, 1); en aquest darrer cas, la variant fonètica algueresa és deguda al conegut rotacisme de la *-d-* intervocàlica, d'influència sarda (com *vira* < *vida*), mentre que la variant valenciana és atribuïble al contacte amb l'aragonès. Palomba, d'altra banda, testimonia la vigència de la creença a l'Alguer amb aquestes paraules:

Il bugiardo si conosce dalle unghie macchiettate di bianco. Tante sono le macchiette, tante sono le bugie che il bambino ha detto (Nughes 1996, 107).

2) Consideració de les taques com a *pecats* (Casinos, Meranges); no hi ha més d'una passa de la 'mentida' al 'pecat' (cf. 6 A, 2).

3) Relació de les leuconíquies amb *enveges* (Sta. Maria de Corcó, Vilallonga de Ter), que tindrien una motivació semblant a la d'una altra anomalia digital, els *padrastres* o *enemics* (vegeu 6 a, 3). Les *taques d'enaiquament* es relacionaven a Ceret amb el fr. *envies* (*enaiquament* «migrament i tristesa morbosa [...] originada per la insatisfacció d'un desig, especialment de veure menjar allò que veuen menjar a un altre» [DCVB]). *Desig* (Cànoves) podria respondre a la idea de 'desig insatisfet'.²

4) Senyal de desgràcia si les taquetes sortien a la mà esquerra (i, en canvi, d'alegria, si sortien a la mà dreta) (Sant Josep de sa Talaia).

B. De caire positiu:

1) Relació amb regals que rebrà l'interessat: «mos faran *regalos*» (Riba-roja d'Ebre), «et faran un *regal*» (Rossell; Verdú).³ Es pot arribar a la lexicalització: les leuconíquies es diuen *regals* (Atzeneta del Maestrat, Picassent, Valljunquera, Borriana, Vinaròs) o *regalos* (Barcelona, Alió, Amposta, Ulldecona, Palau de Noguera, Torrevelilla, la Codonyera, «lo padrí et farà un *regalo*» Favara de Matarranya) (cf. 6 B, 1).

2) Relació amb una idea de 'alegria', 'sort'. Tenim la creença sense reflex lingüístic: «done alegria» (Vall-de-roures), «donava sort» (Cardona), «diuen que quan una de les taquetes arriba a la punta es tindrà una alegria» (la Ginebrosa); en algun cas es precisa, com hem dit (A,4), que són signe d'alegria si les taques surten a les ungles de la mà dreta i de desgràcia si a les de la mà esquerra (Sant Josep de sa Talaia). Però també pot donar-se la lexicalització: *alegries* (Llagostera, Llívia, Oix, Porté, Bassegoda, Almenar, Bellmunt de Mesquí, la Ginebrosa), *sorts* (les Llosses) (cf. 6 B, 2).

3) Vaticini d' 'amor', d'un futur 'promès', de 'recepció d'una carta': *nòvio*, *nòvia*, segons que l'afectat sigui noia o noi respectivament (Vilalba dels Arcs, Mas de

(2) Vegeu *desig* 'taca que surt al nadó com a resultat d'un desig insatisfet de la mare quan estava encinta'; per als noms italians i retoromànics d'aquest concepte, cf. K. Jaberg, «Zu den italienischen und rätoromanischen Namen des Muttermals», *Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera*, I, Barcelona, 1955, 355-366.

(3) Ho deia l'àvia de Maria del Mar Massanell, a la qual agraïxo aquesta informació.

Barberans, Móra la Nova); *senyals d'amor* (Sollana); *promeses* (Sant Andreu de Llavaneres) (cf. 6 B, 3), *cartes* (Lledó d'Empordà) (cf. 6 B, 4).

4) Relació amb la idea de 'riquesa', 'hisenda': *senyal de diners* (Sollana), *senyals de ser ric* (Alzira), *va per ric* (Vilamarxant), *hisendes* (Sant Pere de Ribes, dit en to humorístic).

C. De caràcter descriptiu.

a) Mots generals, no específics, dits per l'informador probablement davant la insistència de l'investigador: *taques* (Eivissa, Freixenet de Segarra, les Paüls, Sorita), *taquetes* (Arbeca), *tatxes* (Alacant), *tatxetes*⁴ (Muro del Comtat), *manxes blanques* (Alacant), *taques d'enaiguament* (Ceret; vegeu A, 3), *marques* (Sallent de Xàtiva), *senyals* (Sallent de Xàtiva), *claps* (Tordera), *blancs de les ungles* (Balsareny), *pigues* (Alzira), *ungles pigallades* (Llançà).

b) Amb recurs a una metàfora: 'nuvolets' → *brometes* (Taüll), 'llunes' → *creixents* (Alins de Vallferrera), *llunes* (Roquetes, Senet de Barravés), que podrien constituir una extensió d'ús de *lluna* o *creixent* des del sentit de 'lúnula unguial' o bé, com he dit abans, una confusió de l'informant; 'guixes (llavor de la lleguminosa)' → *guixes* (Planoles). *Senyora* (Peramola) podria ser resultat d'una confusió amb *senyora* 'equimosi, sangtraït'.

DOCUMENTACIÓ CATALANA

5. Ens manquen, però, testimonis antigues catalanes. Tanmateix el fet que s'usi *mentides* [mantíras] en alguerès, on forçosament ha de ser portat pels catalans colonitzadors, car en sard es diu *faulas*, confereix patent d'antiguitat al mot i a la creença dins la resta del català.

PARAL·LELISMES EN ALTRES LENGÜES

6. Deixant a part les denominacions de tipus descriptiu (apartat C: *taques*, *marques*, etc.), entre el poble s'han generat, com hem vist, dos tipus d'interpretació situats en pols de signe oposat: un, negatiu, entorn de les mentides (i conceptes relacionats: *enveges*, *pecats*) i un altre, positiu, entorn dels regals, idea de riquesa, etc.

No es tracta de creences limitades a l'àmbit català, sinó que es troben més enllà de les seves fronteres, com passa amb tantes altres creences: per exemple, els *padrastrs* o *enemics* 'repelons', dependents de l'antiga creença, estesa de Portugal a Alemanya, que relaciona el naixement d'aquests molestos trossets de pell al costat de les ungles amb l'odi, l'animadversió que tenia el *padrastr* o un *enemic* contra aquella persona (Colon 1968). Veurem ara casos paral·lels de semblants creences i, quan escaigui, ulteriors lexicalitzacions, segons la tipologia establerta:

(4) Sobre aquestes variants formades per interferència de *taca* i *manxa*, vegeu Veny (1978, 222-223).

A. 1) 'Mentida'

La creença relacionada amb les mentides es troba a Itàlia. La *bugia* 'mentida', en la seva accepció 5, es defineix així al *Grande Dizionario* de Battaglia:

Macchiolina bianca delle unghie (così detta familiarmente per la consuetudine di far credere ai bambini che ciascuna sia il segno d'una bugia che hanno detta).

Igual sentit té *buscìa* en napolità («macchioline bianche nell'unghia» [Salzano 1986]), així com *mentira* en castellà (Moliner) i portuguès («pequena mancha branca nas unhas» [Figueiredo; Ferreira]), *mensonge* en llengua d'oïl (Centre) (*FEW*, *ALEC*, 845), *messorgo* (*messongo*, *messonjo*, etc.) en occità (Honorat s.v. *messongea*; Mistral; *FEW* 6/1, 737 a i nota 15), *faula* en sard –on vol dir 'mentida' i 'leuconíquia': «segno –secondo il popolo– che la persona è bugiarda» (*DES*).

En francès coneixem la documentació més antiga (s. XVII) del mot *mensonge* en aquest significat: «Les Médecins, aussi-bien que le peuple, appellent mensonges certaines marques & taches blanches qui viennent sur les ongles» (Furetière 1690); per a altres fonts, cf. Blochwitz 1968, 406.

2) 'Pecat'

Tenim els significants *péché* i *péché mortel* en llengua d'oïl (*ALEC*, 845).

3) 'Enveja'

Té paral·lels en el francoprovençal de Vaud *env[ε]da* (*GPSR*, VI, 454 a) i llengua d'oïl *envie* (*ALEC*, 845). Aquest mot, que en francès estàndard vol dir 'taca a la pell' o 'repeló', com *messorgo* en occità (Mistral), explicaria el francoprovençal *ennemi* 'leuconíquia' com una extensió de significat a partir de 'repeló' (cf. cat. *enemic*), sentit generat en el marc d'una creença que relacionava els trossets de pell de prop de l'ungla amb l'enemistat, l'odi, la malvolença d'algú (especialment el padrastre) contra l'individu a qui sortien els repelons (cf. 6). D'altra banda, en les fórmules de vaticini angleses (cf. nota 6) la taqueta blanca a l'índex crida un *enemic*.

B. 1. 'Regal'

La creença favorable, vinculada als regals, es troba també fora del domini català, a Anglaterra, on es documenta des del 1708:

7. A white speck on the finger-nails, supposed to portend a gift.
What is the Cause of little white Spots, which sometimes grow under the Nails of the Fingers? And what is the reason they say they are Gifts? A. The reason of their being call'd Gifts is as Wise an one as that of Letters, Winding Sheets, & c. in a Candle (*Oxford Dict.*).

El regal, segons a quin dit surt la taqueta, arribarà prest (el dit polze) o bé trigarà a arribar o no arribarà mai (els altres dits), com es veu en aquests texts en anglés dialectal:

A gift on the thoom comes soon. A gift on the singer comes niver.
A gift on the thumb is seer ti cum, bud yan on the finger is seer ti linger.
(Wright 1898).

L'*Oxford Dictionary* recull més documentació anglesa de 1796, 1854 i 1886; vegeu més informació a Wright (1898) i Webster (1976).

En llengua d'oïl (*ALEC*, 845) també es registra aquesta creença.

2) 'Sort', 'felicitat', 'viatge'

En punts de llengua d'oïl (dues localitats a l'*ALEC* 845) es considera signe de sort («chance») i l'alemany *Glücksfleck* 'leuconíquia' vol dir literalment 'taca de felicitat' (Slaby - Grossmann 1988). En els jocs infantils anglesos basats en la leuconíquia (cf. 6) la taca blanca al dit petit és senyal d'un futur viatge.

3) 'Promès', 'matrimoni', 'amant', 'amic', 'carta'

En les fórmules predictives angleses la mentida pot augurar un promès, un amic, una visita, una carta, un amor, segons quin sigui el dit de la taqueta (cf. 6) i en quatre punts de llengua d'oïl s'interpreta com una invitació al matrimoni (*ALEC*, 845) (cf. cat. *nòvio*, *nòvia*).

C. Entre els mots descriptius, en trobem un en altres llengües, desconegut en català, que és la imatge de la 'flor': llengua d'oïl *fleur*, *petite fleur*, *ongle fleuri* (*ALEC*, 845); xilè *flor* (Moliner).

MOTIVACIÓ

7. Uns mots descriptius es basen en l'ús d'un genèric (*taques*, *taquetes*, *tatxes*, etc.), respostes que l'informador ha donat davant la insistència de l'investigador (a vegades recurrent a més d'un informador, com en el cas de Llançà). D'altres s'han generat per metàfora (*brometes*, *llunes*, *creixents*). Però la majoria obeeixen a la vigència d'unes creences nascudes com un intent d'explicar el misteri de l'aparició d'aquells puntets blancs de les ungles, com ha passat amb els repelons, d'acord amb la imaginació popular.⁵ A fets singulars, explicacions singulars. I d'aquí vindria el doble sentit, positiu o negatiu, de les leuconíquies. D'aquest darrer el grec *pseuma* 'mentida' i 'taca blanca' ja n'és un precedent; segons Teòcrit, es referia a les ampolles que es fan al nas i a la llengua i que eren interpretades entre el poble com un càstig per haver dit mentides (Blochwitz 1968, 405-406) i d'aquí s'hauria estès a les taques de les ungles. Aquesta creença 'mentides' i el seu reflex lèxic, però, hauria estat exportada dins el món infantil, com es desprèn del text de Battaglia, ja citat:

(bugia) così detta familiarmente per la consuetudine di far credere ai bambini che ciascuna sia il segno d'una bugia che hanno detta.

O, com confirma D'Hombres quan, a propòsit de l'occità *méssorgos*, diu:

Petites taches blanches qui viennent sur les ongles de la main, par ce que c'est sur leur nombre et sur leur forme qu'on fait accroire aux enfants que l'on reconnaît la quantité et la grosseur des mensonges qu'ils ont dits (ap. *FEW*, 6/1, 737, a).

(5) Blochwitz (1968) veu un «desenvolupament immanent» en el pas del concepte 'mentides' als de 'encenalls', 'leuconíquia', 'repelons'. En el cas de la leuconíquia, atesa la proliferació de resultats de signe diferent al de 'mentida', és evident que cal pensar en un fons antropològic cultural al qual no seria aliè el món infantil.

I com es desprèn d'alguns comentaris recollits dels informadors en les enquestes de l'ALDC:

Ho deien a l'informant quan era al·lot (Sóller).
El mestre deia als nens que eren senyals de les mentides que havien dit (Roses).

Recurs que no deixava de ser una mesura de redreçament moral.

La vinculació amb l'àmbit infantil traslluu igualment, bé que aplicat a altres creences ja vistes (*regal, amic, promès*, etc.), en una mena de joc, practicat a Anglaterra i que consistia a anar assenyalant successivament el dit polze, índex, del cor, anular i menuell, tot dient: «un regal, un amic, un enemic, un promès, un viatge» i havia de succeir el que designava el mot que corresponia al dit on el nen tenia la taqueta blanca o mentida:

The popular belief is that they betoken a present, and children say - beginning with the thumb and ending with the little finger: «A gift, a friend, a foe, a sweetheart, a journey to go». The event to happen is indicated by the word which corresponds to the finger on which the white spot is seen (Wright 1898, s.v. *gift*).⁶

Recorda el joc dels dits amb què les mares entretenien (entretenen?) els petits, començant pel dit polze: «Això és son pare, això és sa mare, aquest demana pa, aquest diu que no n'hi ha i això és sa porcelleta petita que fa nyic, nyic»⁷ (en castellà de Cuba, començant pel dit xic: «este se encontró un huevito, este le echó la sal, este le echó el aceite, este lo sofrió y este, gordo, gordo, se lo comió»).

D'altra banda el caràcter supersticiós es manifesta en l'afirmació de l'informant de Torrevellilla :

les mentides surten de tallar-se les ungles els dies que tenen r.

O en el signe positiu o negatiu que anuncien relacionat amb el fet d'aparèixer la selenosi a la mà dreta o la mà esquerra respectivament i que recorda el valor de l'auguri bo o dolent segons que s'esternudava a la dreta o a l'esquerra (Veny 1978: 63-106).

No s'ha d'excloure el to humorístic (Sant Pere de Ribes [*hisendes*]), festiu, amb un punt d'incredulitat, amb què es donen les respostes.

8. CONCLUSIONS

Després d'aquest periple que combina la geolingüística amb la semàntica, la cultura popular i la comparació lingüística, es desprenen algunes conclusions:

1) S'ha mostrat l'encert d'incloure el concepte 'leuconíquia' en el *Qüestionari de l'Atles Lingüístic del Domini Català*, atesa la seva productivitat i la relació amb creences ancestrals.

(6) Wright addueix més textos amb petites variants: «On the forethumb they portend a gift or a present; on a forefinger, a friend; on the middle finger, a sweetheart; and on a little finger, a journey»; «A white speck on the thumb nail is the gift; that on the first finger, a friend; on the second, a foe; on the third, a letter (or a lover); and on the fourth, a journey»; «A gift on the thumb indicates a present; on the forefinger a friend or lover; on the middle finger a foe; on the fourth finger a visit to pay; on the little finger a journey to go».

(7) Així ho diem a Campos (Mallorca). Per a d'altres variants a tot el domini, vegeu DCVB, s.v. *dit*.

(8) Em plau expressar la meua gratitud a Oriol Casassas, M. Reina Bastardas i Lluís Urpinell pel seu ajut en diverses qüestions.

2) La comparació amb altres llengües, sobretot romàniques, ha fet veure la presència de creences de signe diferent no sols en català sinó en una part important de l'Europa occidental: el signe vinculat a 'mentida' presenta una àrea romànica (Península Ibèrica, Gal·loromània, Itàlia) enfront de vinculacions diferents del món germànic i anglosaxó. La inclusió d'aquesta pregunta a més atles hauria permès un estudi comparatiu panromànic –i europeu– més ampli.

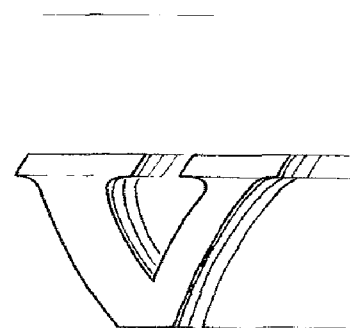
3) Tractant-se d'un mapa lacunar, resulta difícil traçar isoglosses. Destaquen tanmateix dues àrees compactes que comparteixen la solució 'mentides': l'Alguer, el Rosselló, Mallorca i Menorca, fins al nivell de la lexicalització (tret de la darrera); com en tantes ocasions, Eivissa se'n separa (Veny 1999). En el català continental trobem el mateix signe en punts esparsos que testimonien el caràcter general de la creença (punts 89 i 118 del català nord-occidental, punts 182, 188 i 190 del valencià meridional; *mentires* del 182 [Tàrbena] podria imputar-se a la colonització mallorquina del s. xvii, amb valencianització formal de *mentides*, atès que la forma lexicalitzada no es troba en valencià). A la resta del domini campen, aquí i allà, a més de mots descriptius, significants o creences del costat positiu: *regals* manifesta una especial concentració a l'àrea tortosina i, menys, a la valenciana.

4) La manca de documentació antiga ve suplida en certa manera pels ensenyaments de la geolingüística: la presència de *mentides* a l'Alguer, inexplicable a partir del sard –que diu *faulas*–, testimonia l'antiguitat de la creença en terres catalanes; no crec gens probable que es tracti d'un calc semàntic del mot sard.

5) El *Diccionari General* de P. Fabra no es fa ressò de cap dels noms populars ni científics aquí adduïts; el recent *Diccionari de la Llengua Catalana* (Barcelona, 1995) de l'Institut d'Estudis Catalans ha omplert la llacuna dels darrers introduint-hi *leucóniquia* i *albugo* i no seria desencertada per a una propera edició l'acceptació de sinònims populars com *mentides*, *regals* i/o *alegries*, com s'ha fet en altres casos agermanant el mot tècnic amb el mot col·loquial (*diarrea* / *cagarrines*, *cagarel·la*; *icterícia* / *fel sobreixit*, *aliacrà*; *verrucós* / *berrugós*; etc.).

JOAN VENY

Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans

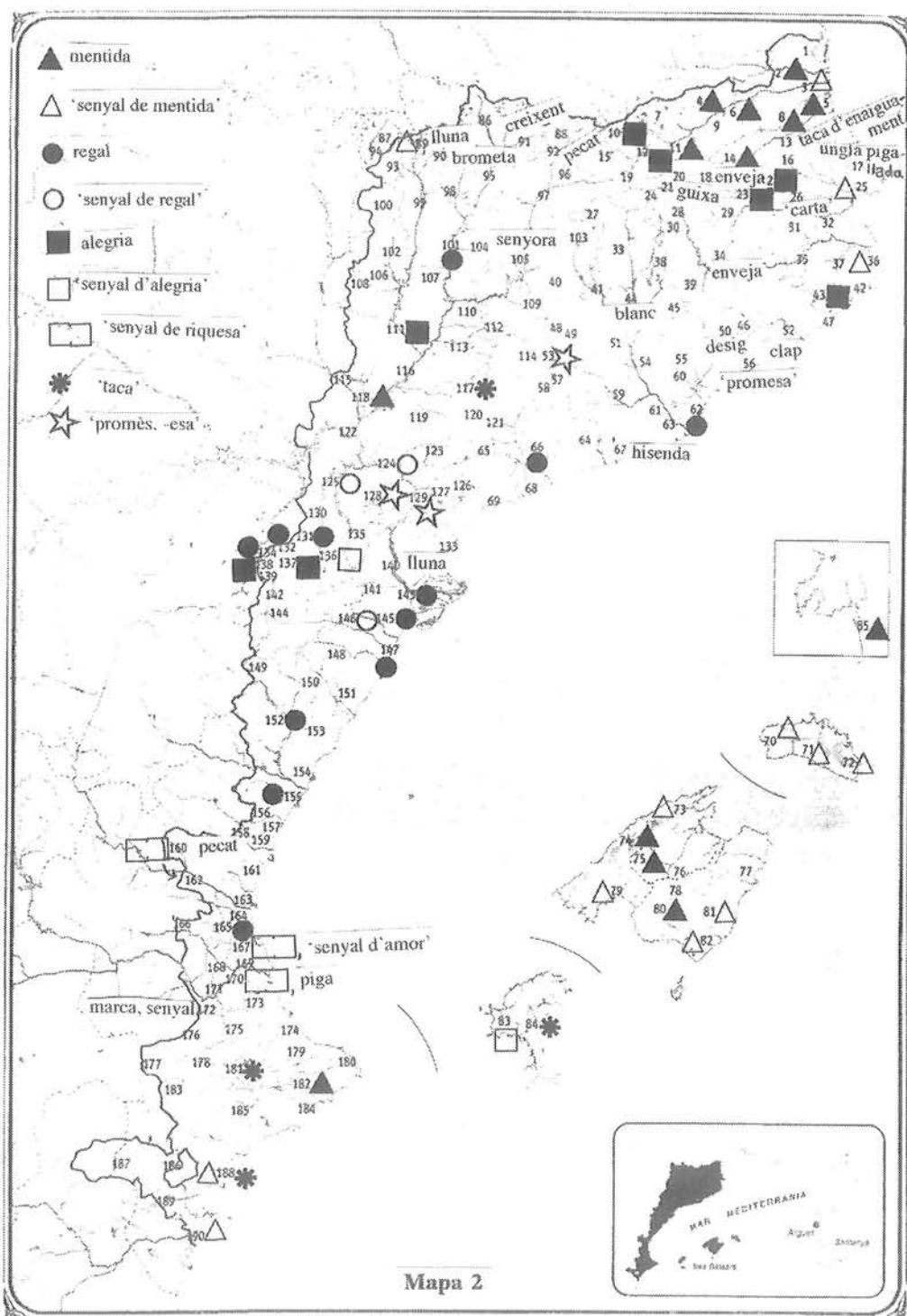
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALDC = VENY, J. & PONS, L. *Atles Lingüístic del Domini Català*, Institut d'Estudis Catalans-Universitat de Barcelona. [En curs de preparació.]
- ALEC = P. DUBUISSON (1976) *Atlas Linguistique et Ethnographique du Centre*, II, Paris.
- BADIA, A. M. & PONS, L. & VENY, J. (1993) *Atles Lingüístic del Domini Català. Qüestionari*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BATTAGLIA, S. (1961-1981) *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, Torino.

- BLOCHWITZ, Werner (1968) «*Mensonge 'copeau de rabot'*», dins K. Baldinger, *Festschrift Walther von Wartburg zum 80. Geburtstag*, Tübingen, Niemeyer.
- COLÓN, G. (1968) «*Aragonés enemigo, alemán Neidnagel*», dins K. Baldinger, *Festschrift Walther von Wartburg zum 80. Geburtstag*, Tübingen, Niemeyer.
- D CVB = ALCOVER, A. M. & MOLL, F. de B. (1930-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.
- DEM = CASASSAS, O., director (1990) *Diccionari Enciclopèdic de Medicina*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DES = WAGNER, M. L. (1960-1964) *Dizionario etimologico sardo*, Heidelberg, Carl Winter.
- DRAE = Real Academia Española, *Diccionario de la Lengua Española*, 20^a ed., Madrid, 1984.
- FERREIRA, Amélio Buarque de Holanda (s.d.) *Novo dicionário da língua portuguesa*, Rio de Janeiro.
- FEW = Walther von WARTBURG, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, Leipzig-Berlin, Basilea, des de 1928.
- FIGUEIREDO, Cândido de (1954) *Dicionário da língua portuguesa*, 13^a ed., Lisboa.
- FURETIÈRE, Antoine (1690) *Dictionnaire universel*, La Haye-Rotterdam.
- GPSR = *Glossaire des patois de la Suisse romande*, Neuchâtel-Paris, des de 1924.
- HONNORAT, S. (1847) *Dictionnaire provençal-français*, Digne.
- LABÈRNIA, P. (1888) *Diccionari de la Llengua Catalana*, nova edició, Barcelona, Espasa.
- MISTRAL, F. (1878) *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire occitan-français*, Aix-en-Provence.
- MOLINER, M. (1973) *Diccionario de uso*, Madrid, Gredos.
- NUGHES, Antoni (1996) *Tradizioni, usi e costumi di Alghero, de Joan Palomba. Pàgines de literatura algueresa*, L'Alguer, Edicions del Sol.
- REY, A., director (1994) *Dictionnaire historique de la langue française*, Paris, Dictionnaires le Robert.
- Robert = *Le nouveau petit Robert*, nouvelle édition, Paris, 1993.
- SALZANO, Antonio (1986) *Vocabolario napoletano-italiano italiano-napoletano*, Napoli, Edizioni del Giglio.
- SCHÜLE, R.-C. (1998) *L'inventaire lexicologique du parler de Nendaz (Valais)*, II, Bâle [*Romanica Helvetica*, vol 117].
- SLABY, R. J. & GROSSMANN, A. (1988) *Diccionario de las lenguas española y alemana*, Barcelona, Herder.
- TLF = *Trésor de la Langue Française*, Paris, 1964.
- VENY, J. (1978) *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- (1994) «La importación del fonema /x/ en catalán», *Revista Española de Lingüística*, 24/1, pàgs. 1-19.
- (1999) *Aproximació al dialecte eivissenc*, Mallorca, Moll.
- Webster = *Webster's Third New International Dictionary*, Chicago, etc., 1976.
- WRIGHT, Joseph (1898) *English Dialect Dictionary*, Oxford - New York.

ANNEX 1: Llista per número de codi dels punts d'enquesta de l'ALDC

1. Salses	51. Sant Salvador de	98. Sarroca de Bellera	146. Rossell
2. Estagell	Guardiola	99. Sopeira	147. Vinaròs
3. Perpinyà	52. Tordera	100. La Pobla de Roda	148. Sant Mateu del
4. Mosset	53. Freixenet de Segarra	101. Palau de Noguera	Maestrat
5. Sant Cebrià de Rosselló	54. Vacarisses	102. Tolba	149. Vilafranca del
6. Jóc	55. Sentmenat	103. Sant Llorenç de	Maestrat
7. Formiguera	56. Sant Andreu de	Morunys	150. Albocàsser
8. Montoriol	Llavaneres	104. Isona	151. Alcalà de Xivert
9. Cornellà de Conflent	57. Aguiló	105. Peramola	152. Atzeneta del Maestrat
10. Porté	58. Santa Coloma de	106. Estanya	153. Cabanes de l'Arc
11. Prats de Balaguer	Queralt	107. Àger	154. Castelló de la Plana
12. Llívia	59. Sant Jaume Sesoliveres	108. Peralta de la Sal	155. Borriana
13. Ceret	60. Barberà del Vallès	109. Sanaüja	156. Fondegulla
14. Prats de Molló	61. Cervelló	110. Cubells	157. La Llosa de la Plana
15. Meranges	62. Barcelona	111. Almenar	158. Algímia de la Baronia
16. Maçanet de Cabrenys	63. Sant Boi de Llobregat	112. Agramunt	159. Benifairó de les Valls
17. Llançà	64. Sant Jaume dels	113. Linyola	160. Casinos
18. Vilallonga de Ter	Domenys	114. Cervera	161. El Puig de Santa Maria
19. Alp	65. La Febró	115. Saidí	162. Vilamarxant
20. Queralbs	66. Alió	116. Lleida	163. València
21. Planoles	67. Sant Pere de Ribes	117. Arbeca	164. Alfafar
22. Bassegoda	68. Tarragona	118. Fraga	165. Picassent
23. Oix	69. Cambrils de Mar	119. Granyena de les Gar-	166. Torís
24. Castellar de n'Hug	70. Ciutadella	rigues	167. Sollana
25. Roses	71. Es Migjorn Gran	120. Vinaixa	168. L'Alcúdia de Carlet
26. Lledó d'Empordà	72. Maó	121. Vimbodí	169. Albalat de la Ribera
27. Gósol	73. Pollença	122. Mequinensa	170. Alzira
28. Campdevànol	74. Sóller	123. Margalef de Montsant	171. Alberic
29. Sant Privat d'en Bas	75. Alaró	124. Riba-roja	172. Sallent de Xàtiva
30. Les Llosses	76. Sineu	125. Favara de Matarranya	173. Simat de Valldigna
31. Banyoles	77. Son Servera	126. La Torre de	174. L'Alqueria de la
32. Camallera	78. Montuïri	Fontaubella	Comtessa
33. Avià	79. Palma	127. Marçà	175. Benigànim
34. Santa Maria de Corcó	80. Lluçmajor	128. Vilalba dels Arcs	176. Montesa
35. Girona	81. Felanitx	129. Móra la Nova	177. La Font de la Figuera
36. Begur	82. Santanyí	130. Massalió	178. Ontinyent
37. Cruïlles	83. Sant Josep de sa Talaia	131. Valljunquera	179. Pego
38. Prats de Lluçanès	84. Eivissa	132. La Codonyera	180. Xàbia
39. Santa Eulàlia de	85. L'Alguer	133. L'Ametlla de Mar	181. Muro del Comtat
Riuprimer	86. Esterri d'Àneu	134. Torrelvella	182. Tàrbena
40. Llobera de Solsonès	87. Cerler	135. Horta de Sant Joan	183. Beneixama
41. Cardona	88. Ordino	136. Vall-de-roures	184. Altea
42. Palamós	89. Senet de Barravés	137. Bellmunt de Mesquí	185. Torremañanes
43. Liagostera	90. Taüll	138. La Ginebrosa	186. Novelda
44. Balsareny	91. Alins de Vallferrera	139. Aiguaviva de Bergan-	187. El Pinós de Monòver
45. Moià	92. Santa Coloma	tes	188. Alacant
46. Campins	d'Andorra	140. Roquetes	189. Crevillent
47. Tossa de Mar	93. Les Pàüls	141. Mas de Barberans	190. Guardamar
48. Castellfollit de	94. Eressué	142. Sorita	
Riubregós	95. Sort	143. Amposta	
49. Calaf	96. Bescaran	144. Xiva de Morella	
50. Cànoves	97. Arfa	145. Ulldecona	

Els noms de la 'leuconíquia' i/o els seus senyals segons l'ALDC (Q. 126)